

גשר צר

אמונה בעולם של ספק על פי רבי נחמן מברסלב

שלום רוזנברג

גשר צר

אמונה בעולם של ספק
על פי ר' נחמן מברסלב

בעריכת:

רועי הורן

Shalom Rosenberg
A Narrow Bridge:
Faith in a World of Doubt According to Rabbi Nahman of Breslov

שלום רוזנברג
גשר צר: אמונה בעולם של ספק על פי רבי נחמן מברסלב

עורך אחראי: ראובן ציגלר
עורכת משנה ומגיהה: אפרת גרוס
עריכה לשונית: שרה המר
עימוד: רינה בן גל
עיצוב עטיפה: אליהו משגב

© כל הזכויות שמורות לשלום רוזנברג, 2022

ספרי מגיד, הוצאת קורן
ת"ד 4044 ירושלים 9104001
טל': 6330530-02 פקס: 6330534-02
www.korenpub.co.il

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני או אחר, כל חלק שהוא מן החומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

מסת"ב 978-965-526-329-9 ISBN

נדפס בישראל 2022 Printed in Israel

לרינה רעייתי,
ששלי – שלה הוא.

תוכן העניינים

1	מבוא
9	פרק א: חסידים ומתנגדים: שאלה של תפיסת המציאות..... פרק ב: "נמלה בתוך פיו של נחש":
19	העמידה האיתנה אל מול המודרנה..... פרק ג: "ראוי להיות כך שיהיו קושיות על ה' יתברך":
35	על האמונה הפרדוקסלית..... פרק ד: "טוב יותר להיות פתי יאמין לכל דבר":
53	תמימות מול התחכמות..... פרק ה: "בן מלך ובן השפחה שהתחלפו":
67	על הספק במהות העצמי..... פרק ו: "אין יאוש בעולם כלל":
81	להתהפך לטובה מתוך עמק הבכא..... פרק ז: "תהום אל תהום קורא":
99	על תהומות ואמונה..... פרק ח: "אזמרה לאלהי בעודי":
111	על ה'איד' של פרויד וה'עוד' של רבי נחמן.....

- פרק ט: "אסור להיות זקן":
 117 להיות למעלה מן הזמן (מעשה הקבצן העיוור)
 פרק י: "כי כל הקולות כולם הן מן החסרונות":
 141 לשמוע את הקול הפנימי (מעשה הקבצן החירש)
 פרק יא: "התהוות הזמן הוא על ידי החסדים":
 157 הלב, המעיין והגעגוע (מעשה הקבצן כבד הפה)
 פרק יב: "לרפא את בת המלכה":
 171 על מגבלות הכוח (מעשה הקבצן הגידם)
 פרק יג: "כעת אני יודע – האוצר היה אצלי":
 181 על גאולה עצמית (מעשה "האוצר תחת הגשר")
 פרק יד: "עד שריפא אותו לגמרי":
 189 שאלת טיבה של האנושיות (מעשה ההינדיק)
 פרק טו: "נרע מהסימן שאנחנו משוגע":
 על השפיות ועל ההתעוררות
 195 (מעשה התבואה המשגעת)
 203 מסת סיום: הימור חייו של המאמין

מבוא

חיבור זה מוקדש ליצירתו של אחד ההוגים הרלוונטיים ביותר לעולם שבו אנו חיים, הוא רבי נחמן מברסלב. אפתח בהערה הנראית לכאורה מיותרת, אך בעיניי חשיבותה רבה. פעמים רבות אנשים נוטים לבקר את חבריהם באמצעות המושגים סובייקטיביות ואובייקטיביות: מאשימים את האחר בסובייקטיביות ותובעים ממנו אובייקטיביות. האמת היא שכל מי שדן על דמות היסטורית או ציבורית, וכל מי שכותב הגות – גם חוקרים שזהו מקצועם – נתון בסבך זה של סובייקטיביות ואובייקטיביות. הניסיון הנפוץ הוא להיות 'אובייקטיבי מבחינה סובייקטיבית', כלומר להתיימר להיות אובייקטיבי, אך אנו יודעים היטב שכל אדם שבוי בתודעתו הסובייקטיבית והאישית. בספר זה אבקש ללכת בכיוון ההפוך: להיות סובייקטיבי בצורה אובייקטיבית. במילים אחרות, אני רוצה להציג את רבי נחמן מתוך פרספקטיבה של שנים רבות של לימוד ומחקר, אך מתוך מודעות שזוהי הפרספקטיבה האישית שלי והאופן שבו אני תופס את דמותו והגותו, לעומת לומדים אחרים שוודאי לא יסכימו איתי.

* * *

יש דרכים רבות איך להציג את רבי נחמן מברסלב. זוהי דמות פופולרית ביותר בימינו, לא רק בציבור המסורתי והדתי, אלא גם בקרב סופרים, הוגים, משוררים, גם אלו שאינם דתיים. רבים מהכותבים על אודותיו מתרכזים בעיקר באיש ובדמותו. בגישה זו יש צדק היסטורי ואולי אף אירוניה, שהרי ללא ספק אחד המוקדים שבחסידות ברסלב אכן נמצא בדמות הצדיק. נוסף על כך, יש לכתיבה הפרסונלית הרבה על מה לסמוך, זאת מפני שנותרו בידינו נתונים ביוגרפיים רבים על חייו של רבי נחמן, בזכות תלמידיו הנאמנים. ה'ביוגרפיות' שהותירו מאפשרות לכותבים על אודותיו לרדת לעומקים ולתהומות הפסיכואנליטיים של הדמות, כפי הבנתם. למרות זאת נראה לי שהניסיון לשים במרכז רעיונו ומחקרנו את האדם עשוי לפגוע בהבנתנו את הדמות. ההזדהות הגדולה עם האיש פירושה שאנחנו קוראים את הדמות ומעצבים אותה על פי צלמנו ודמותנו. וברגע שניתנה רשות ל'משחית' לעסוק באדם, שוב איננו מבחיין בגבולות בינו לבין מושא הכתיבה; רבי נחמן הופך למעין כתם רורשאק, שעליו משליכים את אותם הדברים הנמצאים בתוכנו.

נקודת המוצא שלי תהיה שונה. אינני רוצה לעסוק פה, אלא אם יש הכרח, באדם, אלא בהגותו, כפי שהיא מתבטאת בכתביו ובשיטתו. אני מבקש בספר זה להתעלם, במידה סבירה, מרבי נחמן האיש, כלומר מרבי נחמן העוסק ברבי נחמן, ולעסוק בעצם המסר שהוא ניסה להעביר לנו, בתורתו ובמשמעותו.

למרות זאת אי־אפשר שלא להתחיל בכמה מילות מבוא על חייו ועל כתביו. רבי נחמן נולד בשנת 1772 באוקראינה, בזמן שבצרפת לוואי ה־16 עדיין היה בשלטון, כך שפעילותו מקבילה לשיא ימיה של הקיסרות הנפוליאונית. לאירועים אלו יש הד בכתביו ובייחוד

בסיפוריו. מבחינת ההקשר החסידי, רבי נחמן מברסלב היה נכדו של אחד מגדולי החסידים, רבי נחמן מהורודנקה, שהיה מקורב לבעש"ט, מייסד החסידות. בנו של רבי נחמן מהורודנקה, שמחה שמו, נשא לאישה את נכדת הבעש"ט, אדל, ומהם נולד רבי נחמן מברסלב, 12 שנה לאחר פטירת הבעש"ט. רבי נחמן נולד אפוא אל תוך המסורת החסידית וחונך על ברכיה. הוא גר תקופה בביתו של הבעש"ט במז'יבוז' וללא ספק ינק את תורותיו, בכתב ובעל־פה, מגדולי תלמידיו. הוא עובר כמה תחנות בחייו, עד שב־1802 מתיישב בעיר ברסלב ובה גוברת השפעתו על חסידיו.

מראשית דרכו הציבורית נקלע ר' נחמן למחלוקת קשה. אחד מיריביו המרכזיים היה דמות מסתורית ומיוחדת במינה, רבי אריה לייב, הידוע בכינויו 'הסבא משפולי'. למחלוקת ביניהם יש הדים רבים בכתביו, וחשוב לשים לב לעובדה כי אין זו מחלוקת עם מתנגדים או עם משכילים; זו מחלוקת פנים־חסידית. פרט חשוב נוסף בביוגרפיה שלו הוא נסיעתו לארץ ישראל שהתרחשה בעיצומם של המלחמות הנפוליאוניות בים התיכון. כעשר שנים לאחר מכן, ב־1810, זמן קצר לפני פטירתו, הוא מתיישב באומן. חסידיו נהגו להיפגש ב"ציון הקדוש" שנים רבות לאחר פטירתו, אך הדבר נקטע בתקופה הקומוניסטית (למעט אחדים שהמשיכו לפקוד את קברו במסירות נפש) ובעשרות השנים האחרונות המקום משמש כמקום לעלייה לרגל לחסידיו שהלכו והתרבו.

* * *

מספר הסיבות לפופולריות של רבי נחמן רבות כמעט כמספר חסידיו. רבים רואים בו 'צדיק' במובן הקבלי־חסידי־צפון אפריקאי של המונח,

דהיינו מי שיכול לתקן ולטהר אותם מכל חטאותיהם; אחרים אוהדים את 'עצותיו' המחוכמות; יש שאוהבים את קריאתו להיות בשמחה ויש כאלה המתחברים דווקא להיבטים הנוגים של אישיותו ותורתו. אך מה שמעסיק אותי במיוחד בהגותו המגוונת הוא תפיסתו של ר' נחמן את מקומה של האמונה בעולם של ספקות. ר' נחמן ראה כבר בימיו את ההשכלה ואת הכפירה הגדולה שהיא הביאה בכנפיה וביקש לחסן אותנו מפניה בעזרת הגות בוגרת ומעמיקה. מדהים לגלות עד כמה הוא היטיב ראות, וניבא שבעיית הספק תעסיק את העולם יותר מכול. זו בעצם הקדמה לפוסט־מודרניזם, הנוכח כאן בארץ הקודש במאה העשרים ואחת ביתר שאת ויתר עוז. הפוסט־מודרניזם מטיל ספק באופן שיטתי בכל ערך ואידיאולוגיה, ואפילו בשפה עצמה. הספק, כפי שהטעים ר' נחמן, יביא עימו את העצבות והחידלון. כיצד עומדים מול אתגר זה? כיצד חוצים את ה"גשר צר" התלוי מעל תהום הפוסט־מודרניות? זהו מוקד ענייננו המיוחד בר' נחמן, שעסק רבות בשאלות אלו. ניעזר הן בסיפורים שסיפר והן בתורות. פרשן חשוב יהיה לנו רבי נתן שטרנהרץ, סופרו הנאמן של רבי נחמן, ואנו נסתייע ברבות מתובנותיו.

* * *

כתביו והגותו של ר' נחמן כוללים תורות ארוכות ומסועפות (כגון ליקוטי מוהר"ן), 'עצות' קצרות ומתומצות (ספר המידות), חלומות מפתיעים, והז'אנר המפורסם מכולם – הסיפורים. ז'אנר זה פותח על ידי רבי נחמן בצורה המעמיקה והנרחבת ביותר בכל הספרות החסידית. פעמים שסיפורים אלו הינם 'פשוטים', דהיינו סיפור לשם סיפור, ופעמים שהם עתירי משמעות. רבי נתן, תלמידו הגדול של ר'

נחמן, הותיר לנו מפתחות להבינם. מדוע סיפר הרבי החסידי סיפורים, ולא ניצל את הזמן לאמירת תורה? רבים מאיתנו התנסו בוודאי בכך שכאשר רצו להרדים ילד או ילדה סיפרו להם סיפור. ההנחה היא שסיפור מסייע להרדים אנשים, להביא אנשים לשינה. אך רבי נחמן טוען שההפך הוא הנכון: הסיפור אינו בא להרדים אלא לעורר: "העולם אומרם שספורי מעשיות מסגל לשינה. ואני אומרתי שעל ידי ספורי מעשיות מעוררין בני אדם משנתם" (חיי מוהר"ן, אות כה). ר' נחמן היה מודאג מכך שאנחנו כולנו סהרורים, הולכים בעולם מתוך שינה, לא מחוברים מספיק אל מקורות הנביעה הפנימיים שלנו. רבי נחמן האמין שלסיפורים שסיפר יש כוח פסיכולוגי אדיר להעיר אותנו משנתנו, להשיב אותנו אל העצמי היותר עמוק שלנו: "וכשרוצין להראות לו פניו, ולעוררו משנתו, צריכין להלביש לו את הפנים בספורי מעשיות..." (ליקו"מ א, ס). רבי נחמן בוודאי ייחל לגאולת אחרית הימים, אך לא פחות מזה הוא היה כמה לגאול את הסיפורים משנים קדמוניות, את סיפורי העמים שהיו אצלנו והשתבשו במהלך השנים, והוא גואל את הסיפורים ומספר אותם מחדש. כמי שעמד פעמים רבות בבית כנסת ולימד את סיפורי רבי נחמן, אני נזכר בדבריו שאמר שעוד יבוא יום וילמדו את סיפוריו בבית הכנסת:

אמר שאלו המעשיות הם חידושים נפלאים ונוראים מאד מאד ויש בהם דרכים ונסתרות ועמקות מפלג מאד וראויים לדרשם ברבים לעמוד בבית הכנסת ולספר מעשה מאלו המעשיות כי הם חידושים גבוהים ונוראים מאד מאד.

(הקדמה לסיפורי מעשיות)

רבי נחמן ראה את עצמו בעניין זה כמי שממשיך מסורת אבודה – סיפורי האבסורד בספרות חז"ל, שעמהם נמנים, לדוגמה, סיפורי רבה בר בר חנה ור' יהושע בן חנניה, סיפורים על אבא שאול ועוד. במרוצת הזמן החלו פרשנים למצוא בסיפורים אלה משמעויות שונות, אך בתור ז'אנר ספרותי, סיפורי האבסורד, הוא הפסיק להתקיים. החסידות אומנם חידשה את מסורת הסיפור, אך החסידים סיפרו בעיקר סיפורים על אודות צדיקים. חידושו של ר' נחמן היה בכך שהוא חזר לסוג הספרותי הקדמון, "משנים קדמוניות", דהיינו, לא סיפורים על אודות צדיקים (יש אפילו לעג מסוים לצדיקים באחד הסיפורים), אלא סיפורים עתיקים, על מלכים ומלכות, שדים ויצורים, רוחות והר של אבנים טובות וכיוצא באלה. מעבר לכך, ר' נחמן חותר לסיפורי אבסורד, כשהמובהק שבהם הוא 'מעשה משבעת הקבצנים', שבו נדון בהרחבה בספר, ובכך הוא מתקרב לסיפורי רבה בר בר חנה, גם בפנטזיה שבהם וגם באבסורד. רבי נחמן היה סבור שצורת ביטוי זו, של סיפורי פנטזיה ואבסורד, מאפשרת לתאר אמיתות עמוקות באופן שקשה להביע בצורה ישירה. בפירושינו לסיפורים שבפרקים הבאים, ננסה לתת פשר ומשמעות לסיפורים, אך במקביל נזכור תמיד שלפנינו סיפור עם חיים משלו, ושאסור לתת לחיפושי הפשר לפגוע בזרימה החיה שלו. אם נזכור זאת, בכל פעם שנקרא מחדש את הסיפור תנצנץ במוחנו (כלשון רבי נתן) משמעות נוספת, רעננה יותר.

* * *

ספר זה מבוסס על מאמרים ושיעורים על אודות ר' נחמן שפורסמו בעיתונות בכתבי עת, וברדיו, במסגרת ה'אוניברסיטה המשודרת' של גלי צה"ל, בראשית שנות האלפיים. תודתי לכל העושים במלאכה

מבוא

המורכבת של כינוס הדברים, ארגונם והבאתם לדפוס: לד"ר רועי הורן,
עורך הספר, לד"ר שלמה אברמוביץ' שקרא את הדברים, העיר, שיפץ
ותיקן ולאנשי הוצאת קורן שעבדו על הספר במסירות.

ש"ר

ראשי תיבות:

ל"ה = ליקוטי הלכות

ליקו"מ = ליקוטי מוהר"ן

פרק א

חסידיים ומתנגדים: שאלה של תפיסת המציאות

בין שתי אשליות

רבי נחמן חי במחלוקת רבה רוב חייו. למעשה הוא היה נתון בכמה מחלוקות: מחלוקת פנים־חסידית, עם 'הסבא משפולי', מחלוקת עם מתנגדיה של החסידות, ומחלוקת עם המשכילים. בפרק זה ננסה להבין טוב יותר את המחלוקת עם עולם המתנגדים, והשאלה היא, כמובן, את מי שואלים. כשהייתי ילד הרב אמר לי שהמתנגדים רוצים לעלות לשמיים בסולם; ואילו החסידים הוזים שיש להם מעלית... כמובן, אותו רב לא היה חסיד. בדיחה אחרת מדברת על כך שבמעמד הר סיני המתנגדים התייצבו בזמן וקיבלו את התורה; ואילו החסידים הגיעו מאוחר וקיבלו רק את הריקודים. אלו הם ביטויים קומיים למחלוקת עמוקה בין הזרמים, מחלוקת פילוסופית ומטאפיזית שאציג כעת.

את המחלוקת הזו ניתן לראות בצורה הטובה ביותר בהבדל העמוק בין שני ספרים שהופיעו במקביל בדור השלישי של החסידות.

שני הספרים בנויים על המסורת הקבלית, ולכאורה נראה שהם אומרים דברים דומים, אך בעומק הם שונים מאוד. ספר אחד הוא 'ספר התניא', של ר' שניאור זלמן מלאדי, מייסד חסידות חב"ד, והספר הפולמוסי שהופיע מולו הוא 'נפש החיים', ספרו של ר' חיים מוולוז'ין, תלמידו של הגר"א, גדול המתנגדים. לדעתי ספרים אלו מבטאים שתי עמדות מטאפיזיות שונות, שניתן לכנותן 'פנתאיזם' (תניא) ו'א־קוסמיזם' (נפש החיים). אנסה לבאר את ההבדל בין שתי עמדות אלו באמצעות דוגמה מעולם אחר. הבה נחשוב על ההבדל בין שתי אשליות: האחת היא אשליית התיאטרון והשנייה היא אשליית המציאות המדומה (virtual reality). באשליית התיאטרון אנו נמצאים לפני אנשים, יצורים חיים, שחקנים הלוכשים מסכה, אבל מתחת למסכה יש לפנינו יצורים בשר ודם. דבר שונה לחלוטין קורה באשליית המציאות המדומה. כאשר אנחנו חובשים קסדה מיוחדת על ראשינו, אנחנו יכולים ללכת בחלל, לראות דברים, לסובב את הראש ולראות דברים אחרים, אך כל זה הוא אשליה אלקטרונית המשודרת במסך קרוב מאוד לעינינו. עם התפתחות הטכנולוגיה, ניתן יהיה אפילו להריח ריחות ולהרגיש תחושות גופניות. להבנתי, הן החסידים והן המתנגדים הבינו את העולם כאשליה, אלא שנחלקו על טיבה של האשליה. החסידים העדיפו את האשליה של התיאטרון ואילו המתנגדים את זו של המציאות המדומה. זהו הבדל גדול מאוד, מפני שהחסידות מדברת, אם כן, על הסתרה. יש כאן מחזה, על פי רוב זה מחזה אימים או מחזה מצער, אך לעיתים ישנם גם רגעים של עונג. אך זה מחזה שמאחוריו יש מישו שמתתר – הקדוש ברוך הוא. זוהי עמדת הבעש"ט, וזהו הפירוש שנתנה החסידות ל'סוד הצמצום': הסתרות של הקב"ה בעולם באמצעים שונים.

לעומת זאת, כשאנחנו מסתכלים על העולם על פי המתנגדים, אנו ניצבים לפני עולם שמצד האמת הוא מדומה, אף על פי שבשכילנו, בכלי ההשגה שלנו, הוא ריאלי לגמרי. מבחינתנו הוא ריאלי מאוד, ואנחנו צריכים להמשיך ולהיזהר לא ליפול מהגג או לא להתקל בקיר, אבל מבחינתו של הקדוש ברוך הוא, הוא אֵין, אפס, לא קיים. אלוקים איננו מסתתר בעולם, מכיוון שהעולם הוא רק אשליה ודמיון. אומנם יש לנו, לדעת המתנגדים, דבר אחד שאלוקים השאיר לנו, וזאת התורה. אנו דומים לאדם החי במקום נידח ומקלל את ימיו, והדבר היחיד שנשאר לו הוא מכתב מן הבית, מהאישה האהובה או מהילדים. אנחנו קוראים את המכתב שוב ושוב, ישר והפוך, עוסקים בתורה בהתמדה, כי זו המציאות החלופית האמיתית היחידה שיש בידינו בתוך כל המציאות הדמיונית שבה אנו חיים.

החסידים מסתכלים אחרת וכאמור מתאימים יותר לדגם התיאטרון. אולי מדויק יותר לומר – התיאטרון המודרני, שבו הקהל לוקח חלק בהצגה עצמה. הבמה אינה רחוקה מהצופים והשחקנים מתהלכים ביניהם ומזמינים אותם לבמה, אבל זה עדיין תיאטרון. אומנם, בשונה מהתיאטרון, במציאות איננו יכולים לצאת מן ההצגה, ואיננו יכולים באמת להסיר את המסכה מן השחקנים, אף שאנחנו יודעים בוודאות שאלו רק שחקנים העוטים מסכות.

לדעת החסידים יש בעולם שתי מדרגות של הסתרה, בחינת "ואנכי הסתר אסתיר". במדרגה הראשונה אנחנו מכירים בכך שאנחנו חיים בתיאטרון. זה כשלעצמו גילוי גדול מאוד ובו עוסקת החסידות בהרחבה. אבל לדעת החסידים ישנה מדרגה נוספת, כאשר חושפים את האשליה שבעצם אולם התיאטרון, אשליה שאותה רק מתי מעט יכולים לעקוף. רק ה'דבקות' של הצדיק, ברעזי החסד הספורים,

יכולה להסיר את הצעיף מעל האשליה הזו ולהבין שהכול א-לוהות, אפילו השחקנים עצמם שמאחורי המסכות. הבה נקרא זאת בלשונו של ר' נחמן:

כי יש שני הסתרות. וכשהשם יתברך נסתר בהסתרה אחת, גם כן קשה מאד למצאו. אך אף על פי כן, כשהוא נסתר בהסתרה אחת, אפשר ליגע ולחתר עד שיימצא אותו יתברך, מאחר שידוע שהשם יתברך נסתר ממנו. אבל כשהשם יתברך נסתר בהסתרה תוך הסתרה, דהינו שההסתרה בעצמה נסתרת ממנו, דהינו שאינו יודע כלל שהשם יתברך נסתר ממנו אזי אי אפשר כלל למצא אותו, מאחר שאינו יודע כלל מהשם יתברך...

אבל באמת אפלו בכל ההסתרות, ואפלו בההסתרה שבתוך הסתרה, בודאי גם שם מלבש השם יתברך. כי בודאי אין שום דבר שלא יהיה בו חיות השם יתברך, כי בלעדי חיותו לא היה לו קיום כלל. ועל כן בודאי בכל הדברים, ובכל המעשים, ובכל המחשבות, מלבש שם השם יתברך כביכול.

(ליקו"מ חלק א, נו ג)

להבדל זה בין החסידים והמתנגדים, בין אשליית המציאות הווירטואלית לאשליית התיאטרון, יש השלכות עצומות על הייעוד והאידיאל של עובד ה': על פי החסידים יש לחפש את ה' בעולם, ואילו על פי המתנגדים יש לחפש את ה' בתורה בלבד. לכן, על פי החסידות, אדם יכול לצאת לשדות, להריח בפרחים, להתבודד עם העשבים, ולראות בכך מפגש עם ה'. התיאוריה החסידית הזו, של "מלוא כל

פרק א: חסידים ומתנגדים

הארץ כבודו", מעלה כמובן שאלות חדשות רבות. כיצד נמצא ה' גם ב"מקומות המטונפים", דהיינו באזורים האסורים, אזורי החטא. איך הוא נמצא ברע, בסבל ובכאב?

וְצָרִיךְ לְדַעַת, שְׁ"מְלֵא כָּל הָאָרֶץ כְּבוֹדוֹ" וְ"לִית אֶתְר פְּנוּי מִנֶּה".
וְאִיהוּ "מְמַלֵּא כָּל עֲלָמִין וְסוֹכֵב כָּל עֲלָמִין". וְאֶפְלוּ מִי שְׁעוֹסֵק
בְּמִשָּׂא וּמִתֵּן בְּעֵפֹ"ם, לֹא יִכּוֹל לְהִתְנַצֵּל וְלוֹמַר, אִי אֶפְשֶׁר לְעַבֵּד
אֶת הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ מִחֲמַת עֲבִיּוֹת וְגִשְׁמִיּוֹת שְׁנוּפֵל תְּמִיד עָלָיו, מִחֲמַת
הָעֵסֶק שְׁעוֹסֵק תְּמִיד עִמָּהֶם. כִּי כָּבֵר גָּלוּ לָנוּ חֲכָמֵינוּ, זְכָרוֹנָם
לְבָרְכָה, שֶׁבְּכָל דְּבָרִים גִּשְׁמִיִּים, וּבְכָל לְשׁוֹנוֹת הָעֵפֹ"ם, יִכּוֹל לְמַצֵּא
בָּהֶם אֱלֻקוֹת. כִּי בְּלֹא אֱלֻקוֹתוֹ אֵין לָהֶם שׁוֹם חַיּוֹת וְקִיּוֹם כָּלֵל, כְּמוֹ
שֶׁכָּתוּב (נַחְמִיָּה ט'): "וְאַתָּה מְחַיֶּה אֶת כָּלֵם".

(ליקו"מ חלק א, לג ב.)

וראו גם: ל"ה אורח חיים, הלכות פורים ה, א)

הביטויים הקבליים המופיעים כאן: "מלוא כל הארץ כבודו", "לית אתר פנוי מיניה" [=אין מקום פנוי ממנו – מן ה'] ו"אתה מחיה את כולם", היו רווחים מאוד בראשית החסידות, ובהקשר זה ר' נחמן הוא דוברת הרהוט של תורת החסידות בדורותיה הראשונים. מתוך רצינות זה, של נוכחות ה' בכל מקום, נולדה ההעזה החסידית לומר שיש לעבוד את ה' בכל האופנים (ספר 'צוואת הריב"ש', בראשיתו), כמו חנוך, שעל פי חזו"ל היה תופר מנעלים ומיחד את ה' בכל תפירה ותפירה. דמות זו הפכה לאידיאל לחיקוי בעיני החסידים.

הפער בין החסידים למתנגדים בא לידי ביטוי גם באופן הבנת הפסוק "וְאַתָּה מְחַיֶּה אֶת כָּלֵם" (נחמיה ט, ו). ההבנה האימננטית

החסידית, כאמור בדברי רבי נחמן לעיל, שראתה בפסוק ראייה להימצאותה של חיות אלוקית בכול, עוררה קצף רב אצל גדול מתנגדי החסידות, הגאון ר' אליהו מווילנא (הגר"א). הוא סובר שהחסידים פירשו פסוק זה באופן שגוי: ה' אומנם מחיה את כולם ומעניק להם כדי חיותם, אך לא באופן שבו הם חשבו. לשיטתו, כאמור, ניתן למצוא את ה' אך ורק בתוך התורה. בעוד הגר"א נהג להגיף את חלונותיו בשעה שלמד, כדי שהמולת העיר לא תפריע לו, אמרו החסידים להפך: יש למצוא את ה' בכל מקום, יש לפתוח את החלונות וגם את הלב. לעבוד את ה' בכל האופנים.

המהפכה הפרשנית החסידית

החסידים האמינו שלא רק העולם החיצוני, הממשי, רווי באלוקות, אלא גם עולמנו הפנימי. המשמעות של תפיסה זו היא שה' מתגלה אלינו גם מתוכנו פנימה. זוהי תובנה חשובה ביותר אשר לה השלכות חשובות על האתוס החסידי. כיצד הגיעו למסקנה זו?

הדבר נעוץ באופן המיוחד שבו פירשו החסידים את הקבלה. כל מי שלוקח בידיו ספר קבלה נוכח מייד שיש לפניו חידות רבות. בייחוד הדבר נכון לגבי שיטת האר"י שעמדה במרכז הקבלה באותם הימים. תורת האר"י עומדת לפנינו כחידות המחכות לפשר, סמלים המחכים לפרשנות וכמנעול המחכה למפתח. ואכן, בהיסטוריה ההגותית מצאנו כמה 'מפתחות' לחידות הקבלה. הפרשנות הקלאסית היא זו התיאוסופית והתיאולוגית, האומרת שכאשר הקבלה מדברת על 'ספירות' – חכמה ובינה, חסד וגבורה, תפארת ומלכות – היא מדברת על המידות האלוקות; פרשנותו של הרמח"ל 'הורידה' את

הספירות האלוקיות להיסטוריה העולמית; אחרים פירשו זאת על הקוסמוס, הגלגלים וכיוצא בזה.

בראשית ימיה של החסידות מתרחשת מהפכה עצומה בעניין זה (אף שיש לכך שורשים מוקדמים יותר), שניתן לכנות אותה 'המהפך הפסיכולוגי'. על פי גישה זו הקבלה כולה, ובייחוד קבלת האר"י, על כל היקפו של הבניין המונומנטלי הזה, איננה מדברת רק על העולמות העליונים ועל האלוקות, אלא היא מדברת על האדם, על נפשו ועל רבדיה השונים. זהו מהפך פנטסטי, מפני שהוא מאפשר לקחת את כל ספרי הקבלה הללו ולקרוא אותם כאשר הנמען החדש הוא האדם, נפש האדם ומה שמתרחש בתוכו. אחד הביטויים היפים בתחום זה הוא דבריו של רבי צדוק הכהן מלובלין, שכותב כך:

כל מה שלמעלה הוא כנגד כולן שלמטה וכאמרם ז"ל (סנהדרין לח ע"ב) מה שאמר (הקב"ה) "נעשה אדם" שאמר למלאכים... על ידי זה ממילא ניתן בו כח מכל העולמות וזהו עיקר "בצלמינו" שהוא כולל כל העולמות כידוע. (רסיסי לילה, אות מג)

דהיינו, מעתה אנו יכולים לקחת את ספרי הקבלה ולנסות לקרוא באמצעותם לא את האלוקות, אלא את צלם האלוקים, את נפש האדם. כדוגמה לכך ניתן להביא את דבריו של המגיד ממזריץ, אשר על בסיס תבניות קבליות קודמות, כתב על הממד הפסיכולוגי הקיים 'קודם' החשיבה, כלומר על קיומו של בלתי-מודע לאדם, שכונה 'קדמות השכל'. ה'בלתי-מודע' הפך להיות יסוד חשוב מאוד בחסידות – בכיוון שונה מהכיוון של תנועת המוסר או מהכיוון הפרוידיאני – והם המשיכו לעיין בנפש האדם ולקרוא בה לאור המושגים מקבלת האר"י.

ליקוטי מוהר"ן, ספרו של ר' נחמן, הוא דוגמה נהדרת של עיון במושגי קבלת האר"י מבעד לנפש האדם; או שמא יש לומר להפך – עיון בנפש האדם, מבעד למושגי האר"י הקרוש.

רבי נחמן על רקע החסידות שקדמה לו

רבי נחמן קיבל את המהפכה הפרשנית שעשתה החסידות לקבלה, ואף קיבל באופן עקרוני את העמדה האימננטית הטוענת שהקב"ה מצוי מאחורי המציאות עצמה. תורות רבות של רבי נחמן מתארות עולם שבו ה' מסתתר מאחורי כל דבר, באופן שהצדיק יכול להשיג את מציאותו באמצעות החוויה המיסטית העוצמתית.

עם זאת, רבי נחמן חש באופן עוצמתי למדי גם את הריחוק מן האלוקות, כפי שממחיש הסיפור הבא. בנסיעתו של רבי נחמן חזרה מארץ ישראל, היה לו חשש ריאלי שייפול בשבי ויימכר לעבד, ולא יוכל לקיים תורה ומצוות. נקרא זאת במילותיו של ר' שמעון, חברו של ר' נחמן שליווה אותו במסעו לארץ:

וגדל עצם הסכנות שהיה להם בחזירתם אי אפשר לספר. כי היו על הספינה הזו של מלחמה שהיתה מלאה ישמעאלים. והם היו רק שני יהודים לבד. ודרך הישמעאלים, בפרט אנשי מלחמה, לתפוס יהודים ולמכרם במרחקים לעבדים. והיה לרבנו זכרונו לברכה פחד גדול מזה.

ואמר [=ר' נחמן] שהתחיל לחשב בעצמו מה יעשה אם יוליכו אותו לאיזה מקום על הים שאין שם יהודי וימכרו אותו שם, ומי

ידע מזה? והיה לו צער גדול, איך יוכל לקיים שם את מצוות התורה? והתחיל לחשב בדעתו בענין זה, עד שזכה שבא על השגה שיוכל לעבד את השם יתברך אפילו כשלא יוכל, חס ושלום, לקיים המצוות. כי השיג את העבודה של אבות העולם שהיה להם קודם מתן תורה, שקיימו כל המצוות אף על פי שלא עשו את המצוות כפשוטן. כמו יעקב אבינו שקיים מצות תפלין על ידי המקלות אשר פצל כידוע וכיוצא בזה, עד שהשיג איך לקיים את כל המצוות בדרך זה כשיהיה אנוס שם במקום שימכרו אותו חס ושלום.

(שבחי הר"ן, כב)

האימה הזו הכניסה את רבי נחמן בתחילה למצוקה רבה, אך לאחר זמן עלתה בו התובנה: ניתן לעבוד את ה' גם ללא מצוות, כמו האבות שקיימו את התורה כולה טרם נתינתה. בדברים אלו רבי נחמן מתחבר לעמדה הנמצאת כבר בכתבי חסידים קודמים, אך הוא עושה זאת ממקום אחר – מן המצוקה וממצב אקזיסטנציאלי קשה, של חוויית עולם נטול אלוקות. בסופו של דבר הוא חזר מן הנסיעה בשלום: "ותכף כשזכה להשגה זו עזרו השם יתברך ובאה הספינה והגיעה אור לארבעה עשר בניסן לדרך גדול". דהיינו השחרור מן הפחד הביא גם לשינוי המציאות ה'תקועה'.

מצד שני, תורות רבות של רבי נחמן מעידות גם על הקוטב השני, דהיינו על חוויית המציאות בעולם שבו ה' מסתתר מאחורי כל דבר (כפי שראינו לעיל), או לכל הפחות הוא מסתתר בעצם הופעת העולם, באופן שהצדיק יכול להשיג זאת באמצעות החוויה המיסטית העוצמתית.

נראה שאת עולמו של רבי נחמן קשה להגדיר בהגדרה אחת. הוא הוגה אקזיסטנציאלי היונק גם מן המיסטיקה היהודית וחי מתוכה. בספר זה אביא לידי ביטוי בעיקר את עמדתו, שניתן לכנותה מאוחרת יותר, שבה הרבדים האקזיסטנציאליים של האופן שבו הוא חווה את המציאות לוקחים חלק משמעותי יותר. אנו נראה כיצד התמודד רבי נחמן עם הצדדים האפלים של המציאות, וכיצד חתר לאמונה גם במצבים 'נטולי אלוקות', כמו הספקות, המחלוקות והייאוש המכרסם.